

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-5-69-12>

УДК 159.9.01

Гаркавенко Н.В., Доскач С.С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЕКЗИСТЕНЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДУХОВНОСТІ

Анотація. У статті подано аналіз духовності через призму екзистенційної парадигми у контексті психологічної науки. Розкрито відмінності між «духовністю» і «духовною екзистенцією». Проаналізовано поняття «екзистенційна духовність», яка реалізується через прагнення людини до: духовного збагачення, любові до світу і до інших людей, гармонії як у внутрішньому світі, так і встановлення гармонійних відносин з зовнішнім оточенням. Охарактеризовано складові і компоненти «екзистенційної духовності», які полягають в оволодінні духовними, соціальними і матеріальними цінностями і входять до особистісних якостей. В такому розумінні трактується поняття «духовна людина», синонімом якого є «вільна людина». Висвітлено думку про те, що найвища степінь духовності людини полягає у: здатності співпереживати, любити, безкорисливо піклуватися, захоплюватися, хвилюватися за інших, які підтримують константність особистості її індивідуальну цілісність. І навпаки, при виникненні екзистенційних проблем, як наслідок, відбуваються зрушення у духовному становленні особистості.

Ключові слова: екзистенція, духовність, екзистенційна духовність, дух, духовні надбання, духовна людина, екзистенційно-психологічні компоненти.

Garkavenko Nina, Doskach Svitlana

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

EXISTENTIAL-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF SPIRITUALITY

Summary. The article presents an analysis of spirituality through the prism of existential paradigm in the context of psychological science. The views of philosophers and psychologists on the problem of psychology of spirituality from the point of view of existential analysis are singled out. Differences between "spirituality" and "spiritual existentiality" are revealed. In the context of which spirituality is defined as a multidimensional system, the components of which are the formation in the structure of consciousness and personality consciousness, in which are reflected its most relevant morally relevant needs, interests, views, attitudes towards oneself, to other people, to the surrounding reality, which have become subjectively significant regulators of its activity. Highlighted concept of "existential spirituality" is analyzed, which is realized through the desire of human to: spiritual enrichment, love to the world and to other people, harmony both in the inner world and the establishment of harmonious relations with the external environment. The composition and components of the "existential spirituality", which consist in mastering the spiritual, social and material values and entering into personal qualities are characterized. In this sense, the notion of "spiritual human" is interpreted, the synonym of which is a "free human". If freedom is understood as the unity of internal and external independence in the choice of actions. The basis of such freedom is freedom in experience, when its individual characteristics are the basis for the individual of a person as a spiritual being. Approved idea is that the highest degree of human spirituality lies in: ability to empathize, love, carelessly take care, admire, worry about others, which support the constancy of personality, its individual integrity. Conversely, in case of existential problems, as a result, there are changes in the spiritual development of the individual. The article states that existential spirituality, in this sense, is difficult to comprehend in its entirety. This concept is wider and deeper in relation to the term "spirituality". But the main idea remains that it is the regulator of the higher mental function of human. In the context of which such psychic entities as abstract thinking, social and moral feelings, cognitive or creative processes, and especially – the hierarchy of motives, personality orientation, value orientations, etc., are considered.

Keywords: existential, spirituality, existential spirituality, spirit, spiritual heritage, existential-psychological components, emotional and value component.

Постановка проблеми. Духовні надбання особистості формуються протягом життя. Початок їх становлення припадає на період дитинства, коли у процесі виховання і навчання, а саме через духовний обмін, відбувається цілеспрямована взаємодія. Такого виду своєрідний обмін духовною енергією, у майбутньому, стає частиною людини і впливає на її індивідуально-особистісні властивості.

Психологи покликани володіти підвищеною духовною силою впливу на інших і мають здійснювати його не тільки через безпосереднє спілкування, але й шляхом передавання енергії під час взаємодії з клієнтом. У протилежному випадку, сприйняття духовної енергії іншими можливе

через безпосереднє спілкування – читання творів, споглядання витворів мистецтва, співпереживання вчинку того, хто виступає духовним витокком. Чим сильнішою, в духовному плані, особистість, яка діє на наше сприйняття і переживання, тим глибшим і значущим буде її вплив на внутрішній світ тієї людини, на яку впливають.

Спрямованість на власний внутрішній світ дає можливість визначити місце людини в системі психологічного знання, розкрити свій потенціал. При такому підході існує чітка вказівка на специфічність духовного збагачення людини, яке слугує поштовхом для екзистенційних переживань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що проблема духовності у фі-

лософії і психології давно вивчається, більшість сучасних вітчизняних психологів тлумачать духовність як об'єднуючий, стрижневий чинник системи надбань людини (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, О.В. Киричук, О.П. Колісник, В.П. Москалець та інші). У складі якої виокремлюють три основні типи цінностей: духовні (які у свою чергу диференціюються на пізнавальні, естетичні, гуманістичні тощо), соціальні (цінності соціальної поваги, соціальних досягнень, соціальної активності тощо) і матеріальні [7, с. 5].

З цією точкою зору перегукується сучасне визначення духовності: це – вищий рівень розвитку і саморегуляції зрілої особистості, коли мотиваційно-смысловими регуляторами її життєдіяльності виступають вищі людські цінності... [5]. Для духовного внутрішнього світу індивіда притаманні цілісність телеологічність (цілеспрямованість і інтенціональність). Духовність не структура, але разом із свободою і відповідальністю, вона є способом існування людини, що досягнула рівня особистісної зрілості.

Зокрема, М.Й. Боришевський, розглядаючи духовність як одну з суттєвих характеристик особистості, долучає моральні, естетичні, інтелектуальні, екологічні, світоглядні, валеологічні, громадянські та інші цінності [1]. На думку вченого, духовні цінності детермінують процес духовного становлення особистості.

У зв'язку з чим, можна зазначити, що духовний розвиток особистості щільно пов'язаний з емоційно-ціннісним компонентом, що позитивно впливає на її уявлення про життя і його сенс, що слугує однією із компонентів екзистенційної духовності.

Почуттєво-емоційний компонент духовності передбачає розвиненість емоційної сфери (здатність до переживання різноманітного діапазону емоцій і почуттів, у тому числі й екзистенційних – совість, провина, сумнів, любов, віра, надія, каяття – які виконують функцію глибинного зв'язку людини з Всесвітом, підтримують константність особистості її індивідуальну цілісність), а також духовні стани [5]. На емоційно-ціннісному рівні бездуховність проявляється у: відсутності сповіді та каяття; себелюбовстві, егоїзмі, потворності; акценті на індивідуальності та одночасній ізольованості від особливого, типового, загальнолюдського; зосередженості на власному Я, насамперед, тілесному (відсутність самотрансценденції, анархічності, несвобода тощо) [12].

Такий підхід дає підстави вважати, що уявлення про людину як про найважливіше і цікаве для самої людини, з'явилися не тільки тепер. Багато психологів, мислителів, філософів переймалися ідеєю про те, що людина є ядром думки, яка осягає таємниці буття, і є похідним для тлумачення будь-яких філософсько-психологічних проблем.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Освоєння психологічних ідей психології духовності з точки зору екзистенціалізму, за нашою оцінкою, конкретизується в перспективних системних дослідженнях:

- особливостей і аспектів екзистенційної психології для вивчення духовних надбань у структурі особистості;
- екзистенційно-психологічної сутності основних складових духовності людини, а також механізмів її прояву, що лежать в основі знань про особистість;
- прикладного аспекту реалізації ідей екзистенціальної психології: актуалізації фундамен-

тальних екзистенційних феноменів у практичній діяльності психолога.

Метою даної статті є аналіз психологічних особливостей духовності через призму екзистенціальних поглядів. Розкриття механізмів утворення екзистенції духовності, її складових, особливостей прояву в структурі особистісних надбань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед значної кількості наук про людину, психологія є найбільш змістовною і глибокою у вивченні людської психіки. В ієрархії психологічних пріоритетів, цінностей, людина часто окреслюється як «центральна проблема», яка має первинне, першочергове значення. Саме вона являє собою джерело уявлень про психологічну сутність, специфічні, потаємні сторони внутрішнього світу особистості, а саме її духовні надбання, потреби, цінності тощо.

У зв'язку з цим, розуміння означеної складної проблеми необхідно розглядати з точки зору поглядів екзистенційно-орієнтованих філософів і психологів. На думку Сартра, Камю та Сімони Бовуар, людина сама визначає свою долю і її шлях – абсолютна свобода, це безвідносний і безбазисний процес. Хайдеггер це запитання розглядає з кардинально іншої точки зору, тобто свобода – є допущення сутності Бути, іншими словами, розкриття Буття. Лише наскільки людина екзистентує в істину Буття, що належить їй, настільки з самого Буття може бути означена вказівка приписів, які повинні стати для людини законом і правилом, наголошують вчені [11].

Поняття «екзистенціалізму» виникло на початку ХХ ст. в Німеччині, Франції, Італії, набувши великого впливу в усьому світі, особливо серед інтелігенції. Біля витоків цього філософського напрямку стояв С. К'еркегор і М.О. Бердяєв. Основною категорією екзистенціалізму є категорія існування, або екзистенція, що ототожнюється з суб'єктивними переживаннями людини, оголошується первинною щодо буття, а буття суспільства вторинним. Дійсність – це внутрішній світ. Екзистенція не може бути пізнана, зрозуміла, пояснена. Вона ірраціональна в людському Я, людина є конкретною і неповторною особистістю [6]. Екзистенціалізм протиставляє людині суспільство як щось чуже, вороже, абсурдне, що руйнує внутрішній світ індивіда, його свободу.

Жити як усі – означає втрачати свою індивідуальність, свободу. Від цього пафос нонконформізму, заклик до бунту у деяких екзистенціалістів (Сартр, Камю). Крайній індивідуалізм неминуче призводить до розчарування, до асоціальності. Екзистенціалісти не визнають ніяких загальних принципів моралі, вони вважають, що кожна людина сама вирішує, що слід вважати моральним чи аморальним.

Такого виду утворення являють собою індивідуальну якість душі. Індивідуальний дух, на думку М.В. Савчина і В.І. Слободчикова проявляється у вищих переживаннях і в «духовній діяльності», зокрема, у житті людини з Богом і реалізується у прагненні до духовного; в любові до світу і до інших людей; у прагненні до гармонії як у внутрішньому світі, так і до встановлення гармонійних стосунків з зовнішнім оточенням, до рефлексії та трансценденції, виходу за межі власного Я; у людській творчості, в якій реалізується прагнення до розширення себе, бажання вийти за межі власного Я... [7, с. 15].

Актуальним стає відношення до себе, до свого Я, про те, як людина визначає власні пріоритети з точки зору її духовних надбань, що є головними структурними компонентами особистості. З цієї точки зору, духовність у психології визначається як багатовимірна система, складовими якої є утворення у структурі свідомості та самосвідомості особистості, в яких віддзеркалюються її найбільш актуальні морально релевантні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності, до інших людей, до самої себе, що стали суб'єктивно значущими регуляторами її активності [2, с. 10].

Для розуміння даної точки зору нам потрібно здійснити детальний аналіз досліджуваної проблеми – психології «духовної екзистенції», користуючись поглядами вчених з різних точок зору. Зокрема, «Метод конкретного наближення» Г. Марселя, відповідно до якого ми можемо поступово наблизитись до витоків [6], і задати замість об'єктивного питання «Що?», експліцитуюче питання «Як?».

В. Франкл розкрив це питання пов'язуючи духовну екзистенцію з діяльністю. У своїй праці «Психотерапія і релігія» він проаналізував поняття «діяльність» через призму її екзистенційного аналізу. На думку автора, це не аналіз самої екзистенції, а характеристика з точки зору духовної екзистенції. А екзистенція як така, розкривається лише у дії і сама є дією, тому ми можемо стверджувати, що аналізуємо саму екзистенцію. «Духовність людини – це річ у собі, стверджує В. Франкл. Вона може бути за межами духовного, можливо обумовлена чимось, що цим детерміновано. Саме це нам необхідно з'ясувати, з точки зору «аналізу з погляду духовної екзистенції» [10, с. 213].

В середині ХХ ст. екзистенційний аналіз не припинив розвиватися на тому рівні де психоаналіз. Як стверджує В. Франкл, сьогодні «ми не «ламаємо» собі більше голови над «майбутнім ще однієї ілюзії»; адже ми охоче розмірковуємо про вічність деякої реальності – про вічність і сучасність сили тієї реальності, в якій нам розкрилася релігійність людини, реальності у строго емпіричному сенсі. Щоправда, ця реальність може залишитися чи ставати неусвідомленою, – навіть може витіснитися (а це не означає, що її немає). «Якраз у подібних випадках завдання екзистенційного аналізу – виявити цю неусвідомлену, але все-таки наявну духовну реальність [10].

У зв'язку з чим, можна відмітити, що по-перше, В. Франкл не пропонує своїм клієнтам готових рішень, а намагається ініціювати процес пошуку, кожному з них, свого єдиного, можливого лише для нього сенсу. І неодноразово зазначає, що сенс людині заданий, він його лише відкриває, тобто, відповідає на вимогу своєї безсвідомої духовності, яка, одночасно, не тільки його духовність, бо трансцендентна по відношенню до нього і тому не може бути повністю визначеною і розпізнаною.

По-друге, ми можемо помітити, що духовна екзистенція, вільно реалізується у духовних актах – це завжди трансценденція, тобто вихід за межі самого себе. Невипадково улюбленими темами екзистенційно орієнтованих філософів і психологів є такі духовні феномени як: «Зустріч», «Діалог», «Любов», «Екзистенційна комунікація». На цьому дуже важливо зосередити увагу, оскільки до цих пір проблема співвідношення «Людина-Буття» розглядалася у площині «Особистісне-Надособистісне». Звернен-

ня до цієї теми Іншого «Ти» [10, с. 418–421] наводить на думку і розглядає питання, яке нами досліджується. Людина, потрапляючи в певне середовище, назвемо його духовним простором, де вона відчуває себе єдиним цілим не тільки з чимось іншим, а ще з більш величним, ніж вона сама. У даному випадку ми говоримо не стільки про «Духовну екзистенцію» окремого індивіда, скільки про «Духовне буття». Відмінність духовної екзистенції від просто екзистенційної точки зору ми розглянули на прикладі роздумів Г. Марселя і В. Франкла, які долучають до екзистенційної точки зору духовний елемент.

Не дивлячись на те, що духовність активується, як і екзистенція, вона задає особливу інтонацію і налаштування, своє неповторне забарвлення в людську екзистенцію. Таке ж забарвлення і налаштування відображено у поняттях «Блага» і «Доброти». При цьому не можливо уникнути ціннісного ставлення, яке розглядається не стільки в аксіологічній, скільки в онтологічній площині. У цьому сенсі, якщо Я покладено в основу цінностей, то вони, на думку Хайдеггера, корелятивні «недостатньому» не справжньому буттю, тобто досконалої по відношенню до буття редукції... [11].

Іншої точки зору, згідно якої прихильники визначають духовну сферу як вищий рівень психічного, дає змогу говорити про духовність і її прояви як про вищі психічні функції (Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, Є.І. Ісаєв, В.І. Слободчиков та ін.). При такому розумінні духовності основна методологічна проблема її дослідження піддається розв'язанню, адже будь-яка система наукової психології, навіть суто матеріалістична, включає духовний вимір. Духовним у будь-яких проявах людської психіки є те, що робить її такою людською, на відміну від сфери біологічного та інстинктивного, чим також володіє людина. Розуміючи духовність у такому контексті, досягнути духовну сутність людини можна, розглядаючи такі її психічні утворення, як: абстрактне мислення, соціальні та моральні почуття, пізнавальну або творчу активність, і, особливо – ієрархію мотивів, спрямованостей, ціннісні орієнтації особистості тощо [8].

Цінність, в її екзистенційному аспекті виступає деяким вектором, що відображає напрям тих змін в соціальному бутті, які не стосуються до розряду об'єктивних, спонтанних, природних. Там де ми маємо справу зі спрямованим саморозвитком, самотворенням, зі спробами внесення мислинневого або морального начала у природне буття, неминуче звернення до цінностей – як визначальних цілей розвитку.

Моделювання реальності у свідомості її практична зміна і доповнення з позиції обов'язку виступає сферою справжньої свободи індивіда, який виявляється здатним вийти за межі власної природно-соціальної програми. З позиції цієї теорії феномен духовності є не що інше як реалізація цієї можливості і здійснення позитивного впливу на оточуючу реальність.

В контексті нашого аналізу поняття «духовності» не зводиться до релігійного або етичного змісту. Швидше сенс духовності екзистенційний, ніж той, що заданий вищими силами або суспільними нормами. Духовність являє собою здатність суб'єкта діяти вільно по відношенню до власного життя, життєвої програми і суспільним стереотипам поведінки.

В цьому контексті термін «духовна людина» може бути синонімом терміну «вільна людина», якщо свобода розуміється як єдність внутрішньої і зовнішньої незалежності у виборі дій. Основа такої свободи – свобода у переживанні. Людині може бути нав'язаний стереотип поведінки і навіть певний образ мислення, але переживання залишаються глибинною внутрішньою діяльністю суб'єкта, що не підлягає «об'єктивації», тобто поглинанню зовнішніми факторами. Можливо створити привід для радості співчуття, визначаючи їх об'єкт, але не можливо створити саму радість або співчуття, в серці або в душі суб'єкта. Індивідуальне переживання є основою для його неповторності як духовної істоти, так само як тілесна неповторність є підґрунтям особливого природного в людини.

Відсутність контролю над переживанням особистості з боку суспільства є вираженням її свободи. Зовнішній прояв переживання може бути підкорено загальноприйнятим нормам і задачам, але внутрішнє почуття радості, втрати або гармонії від переживання певної події не може бути нав'язане ззовні.

Відвертість полягає у співпадінні переживання і його прояву і в свою чергу, також може розглядатися як вираження свободи. Разом з тим, саме здатність до певних переживань, а не інтелектуальних або фізичних здібностей, вказує на ступінь духовного розвитку особистості. Здатність до: співпереживання, співчуття, любові, альтру-

їзму, захоплення, благоговіння утворюють саме той ідеал духовності, що не є обумовленим з точки зору релігійної або суспільної нормативності. Наявність переживання створює умови для розвитку духовності, але не самої духовності.

Висновки з даного дослідження. Аналіз духовності особистості, який ми здійснили через призму екзистенціалізму у філософсько-психологічних підходах дає можливість зробити висновки про те, що це внутрішнє надбання особистості, яке реалізується в якості свого Я через призму якого людина сприймає оточуючий світ, засвоює моральні норми, але не втрачає свою самобутність, володіє внутрішньою свободою, має стійкі переконання і цінності. Важливою якістю духовності особистості є її почуттєвий та емоційно-ціннісний компоненти, які передбачають розвиненість емоційної сфери, що сприяє виникненню здатності людини переживати різноманітний діапазон емоцій і почуттів, у тому числі й екзистенційних – совість, провинна, сумнів, любов, віра, надія, каяття тощо які виконують функцію глибинного зв'язку людини з Всесвітом, підтримують константність особистості її індивідуальну цілісність.

Подальше освоєння ідей екзистенціальної психології, екзистенційно-психологічного підходу в теорії і практиці психологічної галузі є досить перспективним і обґрунтованим.

Список літератури:

1. Боришевський М.Й. Дорога до себе. Від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академ-видав, 2010. 416 с.
2. Братусь Б.С. Опыт обоснования гуманитарной психологии. *Вопросы психологии*. 1990. № 6. С. 9–17.
3. Бубер Мартин. Два образа веры. Москва : Республика, 1995. 432 с.
4. Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / под ред. Д.А. Леонтьева, В.Г. Щур. Москва : Смысл, 1997. 336 с.
5. Маценко Ж.М. Духовність: феномен психології та об'єкт виховання. Київ : Освіта України, 2010. 100 с.
6. Мей Р. Витокі екзистенціального напрямлення в психології и его значение Москва : Апрель Пресс, ЭКСМО-Пресс., 2001.
7. Савчин М.В. Духовний потенціал людини. Івано-Франківськ : Плай, 2001. 203 с.
8. Исаев Е.И., Слободчиков В.И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе. Москва : «Школа-Пресс», 2000. 304 с.
9. Філософський енциклопедичний словник / ред. кол.: В.І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. VI. 742 с.
10. Франкл В.Э. Основы логотерапии. Психотерапия и религия. Санкт-Петербург : Речь, 2000. 286 с.
11. Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. Москва : Республика, 1993. 447 с.
12. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное. Санкт-Петербург : Университетская книга, 1997. 544 с.

References:

1. Boryshevskyj M.J. (2010). Doroga do sebe: Vid osnov sub'yektnosti do vershy`n duxovnosti [The Road to Yourself: From the Foundations of Subjectivity to the Tops of Spirituality]. Kyiv : Academic Edition. (in Ukrainian)
2. Bratus B.S. (1990). Opyt obosnovaniya humanitarnej psihologii. [Experience in substantiating humanitarian psychology]. *Question psychology*, Vol. 6, pp. 9–17.
3. Buber Martin (1995). Dva obraza very. [Two ways of faith]. Moskow : Republic. (in Russian)
4. Leontev D.A., Shur V.G. (1997). Psihologiya s chelovecheskim licom: gumanisticheskaya perspektiva v postsovetskoy psihologii [Psychology with a human person: humanistic prospect in post-soviet psychology]. Moskow : Sense. (in Russian)
5. Macenko Zh.M. (2010). Duxovnist` : fenomen psy`xologiyi ta ob'yekt vy`xovannya [Spirituality: the phenomenon of psychology and the object of education]. Kyiv : Education of Ukraine. (in Ukrainian)
6. Mej R. (2001). Vitoki ekzistencialnogo napravleniya v psihologii i ego znachenie [Origins of the existential direction in psychology and its significance]. Moskow : EKSMO-Press. (in Russian)
7. Savchyn M.V. (2001). Duxovnyj potencial lyudyny [The spiritual potential of man]. Ivano-Frankivsk : Play. (in Ukrainian)
8. Slobodchikov V.I. (2000). Osnovy psihologicheskoy antropologii. Psihologiya razvitiya cheloveka: Razvitiye subektivnoj realnosti v ontogeneze [Fundamentals of psychological anthropology. Psychology of human development: Development of subjective reality in ontogenesis]. Moskow : School Press. (in Russian)
9. Shynkaruk V.I. (2002). Filosofskij encyklopedychnyj slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. Kyiv : Abrys. (in Ukrainian)
10. Frankl V.E. (2000). Osnovy logoterapii. Psihoterapiya i religiya [Basics of logotherapy. Psychotherapy and religion]. Spb. : Speech. (in Russian)
11. Hajdegger M. (1993). Vremya i bytie: stati i vystupleniya [Time and Being: Articles and Speeches]. Moskow : Republik. (in Russian)
12. Yung K.G. (1997). Soznanie i bessoznatelnoe [Consciousness and unconscious] Spb. : University book. (in Russian)